

Dietrich Bonhoeffer (1906 -1945)

De eerste werken

Gedenk dan, van welke hoogte gij gevallen zijt en bekeer u
Openbaring 2: 4-5

Het is deze oproep, die Luther heeft geïnspireerd tot zijn hervorming. Gedenk dan van welke hoogte u gevallen bent en bekeer u!, riep hij de katholieke kerk toe. U behoorde te branden en u bent koud; u behoorde te waken en u bent traag, u behoorde te hongeren en voelt u verzadigd; u behoorde te geloven en u hebt angst; u behoorde te hopen en u grijpt naar machtsmiddelen; u behoorde lief te hebben en u komt niet los van u zelf; u behoorde Christus Heer te laten zijn, maar u valt Hem in de rede; u behoorde in zijn naam wonderen te doen maar u doet nog niet eens het vanzelfsprekende. Gedenk dan van welke hoogte u gevallen bent en bekeer u.

De kerk van de hervorming is de kerk van hen, die zich aan deze roep tot bekering blootstellen.

“Bekeer u en doe uw eerste werken.” Dat laatste is er onvoorwaardelijk mee verbonden. Zonder dat heeft het voorgaande geen zin.

Het lijkt bijna ongepast op Hervormingsdag over de werken te spreken. Maar het is een gruwelijk misverstaan van het evangelie, wanneer wij zouden denken, dat geloof en bekering alleen thuis zouden horen in de sfeer van vrome avond-en morgenwijdingen. Geloof, bekering betekent God God laten zijn – ook in ons handelen, juist in ons handelen, Hem gehoorzaam zijn.

“Doe uw eerste werken” – hoe nodig is het juist, dat juist nu te zeggen. Niemand, die de huidige kerk kent, zal erover willen klagen, dat de kerk niets doet. Nee, de kerk doet oneindig veel, met veel opoffering en met een serieuze inzet, maar wij doen allemaal zoveel tweede, derde en vierde werken, en niet de eerste werken. En daarom doet de kerk niet, waarop het allereerst aankomt. Wij herdenken, wij representeren, wij streven naar invloed, wij doen aan evangelische jeugdzorg, wij verrichten liefdadigheid en verlenen steun, wij maken anti-atheïstische propaganda – maar doen wij de eerste werken, waarop alles aankomt?

Hebben wij God en de naaste lief met die eerste, hartstochtelijke, brandende liefde, die alles – alleen God niet – op het spel zet? Wanneer dat het geval was, dan moest alles er toch anders uitzien, dan moest er toch iets doorbreken. Natuurlijk, God moet het doen, maar wij moeten ons in zijn dienst stellen, wij moeten Hem met die eerste liefde God laten zijn! Misschien dat dan eens waarheid wordt: “En de menigte van hen, die tot geloof gekomen waren, was één van hart en ziel” (Hand. 4: 32).

Inhoud

Meditatie Dietrich Bonhoeffer	169
Wat is een volkskerk? (I) H. Klink, Hoornaar	170
Hoe de kijk op Kohlbrugge's prediking veranderde M. den Admirant, 's-Gravenhage	172
Augustinus' evangeliën-harmonie J.G. Barnhoorn, Nunspeet	175
Een woord van Maarten Luther	176

Een woord van Blaise Pascal (1623-1662)

Recht zonder macht is waardeloos en macht zonder recht is tiranniek. Recht zonder macht wordt ontkend, omdat er altijd kwaadwillende mensen zijn. Macht zonder recht wordt aangeklaagd. We moeten dus macht met recht verenigen. Wat rechtvaardig is, moet macht hebben, of wat machtig is, moet rechtvaardig zijn.

Wat is een volkskerk (I)

Opnieuw aandacht voor de volkskerk

Onlangs verscheen er bij uitgeverij Groen – Heerenveen een boekje van dr. J. van der Graaf met de titel 'Volkskerk in de marge, een actuele bezinning'. Daarin voert de auteur een pleidooi voor de volkskerk. Hij gaat zelfs zo ver te stellen: een kerk is volkskerk of ze is geen kerk. In het boek passeren meerdere schrijvers die zich met de volkskerk hebben bezig gehouden de revue: O. Noordmans, A.A. van Ruler, W. Aalders.

Het is de auteur er in zijn geschrift eveneens om te doen aan te tonen dat ook de PKN het karakter van volkskerk draagt, zoals dat het geval was met de Hervormde Kerk. In dat verband haalt hij dr. W. Aalders aan en ook ondergetekende. Van der Graaf verschilt van mening met dr. W. Aalders en mij. Voor dr. Aalders en mij is het bijzondere karakter dat de Hervormde Kerk tot echte volkskerk maakte met de PKN verdwenen. Hij bestrijdt dit. De PKN is de volkskerk.

In feite komt het erop neer dat Van der Graaf de kwestie die bij de totstandkoming van de PKN zoveel wonden heeft geslagen, opnieuw aan de orde stelt. Van der Graaf heeft in de cruciale jaren rondom SoW een belangrijke rol gespeeld. Het lijkt erop dat zijn schrijven ook bedoeld is om de positie die hij uiteindelijk innam t.o.v. de PKN nog eens onder de aandacht te brengen en te rechtvaardigen. Als de PKN nog volkskerk is, is er sprake van continuïteit met de Hervormde Kerk en kan hij verdedigen dat hij op een bepaald moment zijn verzet tegen de totstandkoming van de PKN heeft gestaakt (en positie koos tegen degenen die uit het fusieproces stapten en de Hersteld Hervormde Kerk stichtten). Het is duidelijk dat hij een gevoelige snaar raakt, omdat het zo'n principiële kwestie is.

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

Op donderdag 25 oktober jl. liet prof. I.J. Koffeman, hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Protestantse Theologische Universiteit een volstrekt tegengesteld geluid horen. Hij deed dat tijdens het symposium "Europa, het einde van nationale kerken", dat in Groningen werd gehouden. In het RD (vrijdag 26 oktober) lezen we dat prof. Koffeman erkent dat de kerken van de Reformatie nationale kerken waren. Maar het ging daarbij volgens hem niet om een principiële keuze, maar hooguit om een pragmatische vanzelfsprekendheid: "De calvinistische kerkleer in Nederland ging en gaat uit van de plaatselijke gemeente als de plek waar de kerk bij uitstek zichtbaar wordt." Volgens de hoogleraar kreeg de nationale kerk pas vorm in de negentiende eeuw, toen koning Willem I de Nederlandse Hervormde Kerk in het leven riep en er een stroming ontstond, die, geïnspireerd door de romantiek, de Hervormde Kerk als de "vaderlandse kerk" zag. "Uitlopers daarvan zien we nog in het *Hervormd Pleidooi* van 1994, waarin verzet werd aangetekend tegen de stichting van de Protestantse Kerk in Nederland. Maar het is dan allang een achterhoedegevecht. De PKN is niet Nederlandse kerk, maar Kerk in Nederland. Alleen in die louter geografische zin kan de kerk als een nationale kerk gezien worden." Wat voor de PKN geldt, de naam zegt het al, dat zij kerk is in Nederland, gold dus ook voor de gereformeerde kerk voor 1800: zij stond los van het Nederlandse volk als zodanig. De principiële koppeling van de kerk aan het Nederlandse volk is van latere datum en gaat terug op de romantiek. Met andere woorden: de PKN is weer wat de gereformeerde kerken ooit waren: eenvoudigweg kerk in Nederland.

Uit het bovenstaande blijkt dat er over het begrip volkskerk veel verwarring is. Is de nationale kerk in Nederland ooit volkskerk geweest? En zo ja, is de PKN dat (ondanks de naam) ook? In enkele artikelen wil ik op deze kwestie ingaan. Ik haak daarbij aan bij wat de vorig jaar overleden historicus A.Th. van Deursen in zijn boek *Bavianen en Slijkgeuzen* naar voren heeft gebracht.

Verschillende kerkvisies in het begin van de 17^e eeuw

In het genoemde boek staat Van Deursen uitvoerig stil bij de invloed van de kerk op het dagelijkse leven en bij de politiek-kerkelijke ontwikkelingen in vooral de eerste twee decennia van de 17e eeuw. Die decennia

vormden het voorspel op de dramatische controverse tussen prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt en op de nationale synode van 1618, waarin de orthodoxie in de hervormde kerk de overwinning behaalde op de remonstranten. Deze laatsten hadden grote moeite met de calvinistische leer van de uitverkiezing en stelden dat het geloof niet zozeer een onverdiende gave van God was als wel een wilsbesluit van de mens. Zij werden in bescherming genomen, zo niet aangehouden door de regenten, die ondermeer maatregelen namen tegen calvinistische gelovigen die de kerkdiensten van de remonstrantse predikers meden en eigen diensten wilden beleggen.

Om in de kerk tot een oplossing van het leerconflict te komen streefden de calvinisten naar een nationale synode die gezag had over de gemeenten in alle gewesten. De regenten wensten zo'n overkoepelende synode niet. Liever zagen zij dat de gewesten afzonderlijk en zelfstandig op kerkelijk gebied zouden opereren. Van Oldenbarnevelt was de belangrijkste woordvoerder van de regenten. Op den duur vond hij echter prins Maurits tegenover zich. Tegenover de gewestelijke autonomie kwam Prins Maurits op voor de generaliteit. In dit conflict speelde op de achtergrond de vraag naar de aard en de positie van de kerk in de Republiek. Allen waren het erover eens dat zij volkskerk was. De vraag was wat dat inhield.

Verschillende visies op het begrip volkskerk

In *Bavianen en Slijkgeuzen* brengt Van Deursen het verschil in kerkvisie als volgt onder woorden: "De Staten van Holland hebben oorspronkelijk gestreefd naar een algemene volkskerk, die de doop zonder onderscheid aan allen zou bedienen, en geen censuur zou uitoefenen over de lidmaten. (...) De hervormde kerk heeft deze volkskerkgedachte steeds afgewezen."¹

Van Deursen maakt dus onderscheid tussen de kerkvisie van de Staten (lees regenten) en die van de hervormde kerk (lees predikanten). Het soort 'volkskerk' dat de regenten voor ogen stond, was een kerk waarbij alle inwoners van een dorp, stad of gewest volwaardig aangesloten waren: zonder onderscheid werd iedereen gedoopt. Wat het Avondmaal betrof: de Staten van Holland wensten "ieder die de leeftijd van achttien jaar had bereikt" en twee jaar ergens had gewoond "toe te laten tot het Avondmaal op een simpele mededeling aan de predikant." Vanzelfsprekend bleef tuchtuitoefening wel mogelijk, maar de eindbeslissing daarover viel toe aan de wereldlijke overheid.

Dat de regenten een flinke vinger in de pap wensden, hing samen met het feit dat zij beducht waren

voor een te grote invloed van de kerk op het publieke leven. Bovendien kon de openbare orde heel gemakkelijk in het gedrang komen als de beruchte 'rabies theologorum' ('hondsdoelheid van de theologen') oversloeg op het volk. Inmenging van bovenaf zou dit kunnen voorkomen.

De hervormden huldigden andere opvattingen over de volkskerk. Dit had te maken met twee factoren.

1. Van Calvijn hadden zij geleerd dat de kerk zelfstandig is.

De kerk bepaalde zelf op grond van de Bijbel wat de zuivere leer is en oefende tucht uit over haar leden. Zij moest wel op de overheid kunnen terugvallen. De overheid was immers geroepen de ware kerk te steunen. Zo opteerde Calvijn in Frankrijk voor een nationale kerk. Het devies *un roi, une loi, une foi* had voor hem iets vanzelfsprekends.

2. De uitzonderlijke ontstaansgeschiedenis van de Republiek, die direct samenhangt met de calvinistische prediking en de strijd voor vrijheid om het ware geloof te belijden.

De calvinistische prediking begon vanaf rond 1559 in de Nederlanden door te dringen. Toen ze meer en meer invloed kreeg, trof Filips II, heer der Nederlanden en koning van Spanje, maatregelen. Hij onderhield nauwe banden met de paus. In samenspraak met deze beraamde hij het plan om in de Nederlanden een wrede geloofsvervolging naar Spaanse model (de zgn. Spaanse inquisitie) te beginnen. Daartegen kwam Willem van Oranje, de stadhouder van Holland en Zeeland, in verzet. In de jaren die volgden, bleek Oranje op geen enkele stroming binnen het protestantisme zozeer te kunnen steunen als op de calvinisten, van wie de aanhang in het zesde decennium van de 16^e eeuw vooral in de zuidelijke Nederlanden gestaag groeide.²

Rol van de vluchtelingengemeenten

Veel calvinisten zagen zich in die jaren genooddacht vanwege de geloofsvervolging uit te wijken naar het buitenland. Daar vormden zij de zogenaamde vluchtelingengemeenten. Het zijn uitgerekend deze gemeenten, aldus de historicus Pettegree, die van grote betekenis geweest zijn voor het ontstaan van de hervormde volkskerk! Pettegree vertelt hoe er in de 16^e eeuw in al de provincies van de Nederlanden een zekere 'endemic localism' heerste, maar tijdens de opstand was er in de vluchtelingengemeenten die bevolkt werden door gelovigen uit alle gewesten, sprake van een 'growing sense of national identity'. Hij merkt op: "de kerken in het buitenland hebben zeker een aandeel gehad in dit proces."³ Daar werd aldus Pettegree een verbonden-

heid geboren tussen alle Nederlanden. Hij voert als bewijs aan de hulp die calvinisten uit de zuidelijke Nederlanden vanaf 1572 boden aan de opstand in het noorden. Ook wijst hij op Petrus Datheen, afkomstig uit het zuiden, die een beroep uit Delft niet aannam op grond van het feit dat hij vanuit Heidelberg, waar hij op dat moment verbleef, meer kon doen voor 'de ghemeene saecke onses vaderlands'. Pettegree wijst in dit verband op de grote betekenis van de kerkvergadering (synode) in Emden, waar in 1572 de grondslag werd gelegd voor de calvinistische kerkelijke ordening die geldig zou zijn voor alle gewesten. Toen na de inname van Den Briel (1572) de hervorming in meer en meer gewesten een feit werd, werden dergelijke 'nationale synoden' veel vaker gehouden.

De 'hervormde' kerk organiseerde zich dus nationaal en wist zich verantwoordelijk voor het hele volk. Nu was dit niet specifiek of uniek voor de Nederlanden. Ook in landen als Engeland en Schotland heeft de kerk aldaar deze verantwoordelijkheid gevoeld. Maar hier te lande werd deze verantwoordelijkheid in sterkte mate beseft omdat de strijd voor de hervorming van de kerk de directe oorzaak was voor de totstandkoming van de Republiek. De geboorte van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de Unie van Utrecht (1579) werd als gevolg van deze strijd als een wonder beleefd. Dit was terecht. Hoe kon het zijn dat in zo'n ongelijke strijd van opstandige gelovigen tegen het toenmalige machtigste land van de wereld, Spanje, de opstand gelukte?!

Overeenkomst met het oude Israël

De verklaring daarvoor vond men in de parallellie van de eigen geschiedenis met die van het volk Israël. De eerste heenwijzing in die richting vinden we al in het tussen 1568 en 1572 gecomponeerde *Wilhelmus*. Daarin wordt gewezen op de parallel tussen Willem van Oranje aan de ene kant en David en Mozes aan de andere kant. Was ook Mozes niet aan het hof van de farao opgevoed en nam hij het niet op voor de verdrukte Israëlieten? Zo was Willem van Oranje aan het Brusselse hof opgevoed en nam hij het later op voor de protestanten! Ook predikers spraken in die richting. We vinden de parallel terug bij Vondel. Men vindt soortgelijke gedachten eveneens verwoord in Valerius'

Gedenckklanck. Simon Schama schrijft: "Het epos van Exodus werd voor de Nederlander wat het geweest was voor de Bijbelse Jood: de legitimatie van een grote historische breuk. Deze maakte het mogelijk om een collectieve identiteit te ontwikkelen", en dat ongeacht het feit dat er in de opstand ook sprake was van falen, fanatisme etc. We vinden deze gedachten niet alleen bij de calvinisten, aldus Schama, die spreekt van een 'interpenetration' van de Bijbel en de historie van de Nederlanden. Juist ook omdat vóór de calvinistische reformatie een diepgaande humanistische beïnvloeding had plaatsgevonden, vond het appèl van deze parallellie breedweg gehoor, ook bij humanistische geleerden. Schama spreekt van samengaan van bijbelse analogie en eigentijdse ervaring, die zorgden voor een nieuw gevoel voor de natie ("a new sense of nation").⁴

Verbond

Het is deze parallellie met het volk Israël, die aan de hervormde volkskerkgedachte inhoud gaf. Daarover, voordat ik op de argumentatie van dr. Van der Graaf inga, in het volgende nummer meer.

Noten

- 1 Van Deursen, A.Th (1974). *Bavianen en Slijkgeuzen*. Assen: Van Gorcum, blz. 23
- 2 Niet dat hun opvattingen in alle opzichten met elkaar strookten. Het ideaal van Willem van Oranje bestond daarin dat protestanten en katholieken gezamenlijk op zouden komen voor religievrijheid en voor de vrijheden van het land (privileges). Heel vreemd was deze gedachte niet. Ook in Frankrijk leefde al in de Middeleeuwen groot wantrouwen tegen Rome, dat zich uitte en nog lang zou uiten in het zogenaamde 'gallicanisme'. Willem van Oranje hoopte te bereiken dat de katholieken hun religie zouden uitoefenen zonder loyaal te zijn aan Spanje en aan de paus. Sommige calvinisten steunden hem daarin. Ook al hoopten zij op een volledige hervorming van de kerk, ze waren er zich van bewust dat de tijd daar wel rijp voor moest zijn. Door de prediking van de waarheid moesten de mensen worden ingewonnen voor het Evangelie.
- 3 Pettegree, A. (1992). *Emden and the Dutch Revolt, Exile and the Development of Reformed Protestantism*. Oxford: Clarendon Press, blz. 244, 245.
- 4 Schama, S. (1991). *The embarrassment of riches, an interpretation of Dutch culture in the Golden Age*. Londen: Fontana Press, blz. 93 - 125

Hoe de kijk op Kohlbrugge's prediking veranderde

De classis 's-Gravenhage van de christelijke gereformeerde gemeenten¹ nam in het jaar 1916 een opmer-

kkelijk besluit. Na langdurige beraadslagingen, daarbij voorgelicht door de docenten van de (toen nog in Den

Haag gevestigde) Theologische School, sprak de classis uit, dat de preken van dr. H.F. Kohlbrugge "alleen bij hoge uitzondering en met oordeel des onderscheids" in de gemeente behoren gelezen te worden. Het kwam er dus vrijwel op neer dat Kohlbrugge op de index werd geplaatst.

In het *Kerkblaadje* van 7 oktober 1916 wijdde de redacteur dr. J.C.S. Locher er een stukje aan onder het opschrift: Arme classis! Van de Christelijke Gereformeerde Kerk hadden we dit niet verwacht, aldus Locher. Daar zou men toch wel met oordeel des onderscheids hebben kennis genomen van de (in 1905 verschenen) dissertatie van dr. J. van Lonkhuyzen, die zo'n verkeerd beeld van Kohlbrugge geeft. Waarom is men zo bang voor diens prediking? Is het uit vrees voor antinomianisme? Maar wie heeft ernstiger de Wet gepredikt en gehandhaafd dan juist Kohlbrugge? Arme classis, die door haar besluit zich van veel kostelijk geestelijk voedsel heeft beroofd.

Tegenwoordig denken christelijke gereformeerden anders over Kohlbrugge. In een "Apeldoornse studie", verschenen in 2002, is het oordeel over diens prediking en theologie positief: We behoeven niet met al zijn uitspraken in te stemmen, om toch dankbaar te kunnen vaststellen dat Kohlbrugge, "tegen alle andere opvattingen in zo duidelijk en krachtig verkondigd en geleerd heeft, dat de mens door het geloof alleen gerechtvaardigd wordt." Hoewel in menig opzicht een kind van zijn tijd, ging Kohlbrugge daarin boven zijn tijd uit.²

"Antinomianisme"

Niet alleen onder christelijke gereformeerden is het oordeel over Kohlbrugge's prediking in de loop der jaren veranderd. Ook in de kerk die hem in de negentiende eeuw het lidmaatschap "willekeurig belette", omdat men geen "onruststoker" wilde toelaten, heeft miskennis plaatsgemaakt voor waardering. Na Kohlbrugge's dood hield de kritiek op zijn prediking en in het bijzonder op zijn heiligingsleer aan en werd de beschuldiging van antinomianisme³ nog vaak gehoord. In april 1882 sprak de Delftse predikant dr. J. Groenewegen (1847-1914) in een vergadering van de Nederlandse Hervormde Predikantenvereniging⁴ over het onderwerp: "Wat is het karakteristieke van Dr. Kohlbrugge's leer en standpunt?" In zijn referaat (verschenen in het maandblad *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, jg. 1882) betoogt hij dat er "iets excen-trieks" was in Kohlbrugges leven en onderwijs. Aangaande de beschuldiging dat volgens hem de Wet van God geen rol meer zou mogen spelen in het leven van de gelovigen, merkt Groenewegen op, dat de wijze waarop Kohlbrugge zich heeft uitgedrukt, daartoe

aanleiding geeft. Hoewel geen antinomiaan in de eigenlijke zin van het woord, heeft hij zich bewogen tot aan de grens van het antinomianisme en de eis van de heiligmaking voor een deel opgeofferd aan de waarheid: gij zijt in Christus volmaakt. Dit neemt volgens Groenewegen echter niet weg dat veel van wat Kohlbrugge heeft geschreven "uitnemend schoon moet worden genoemd, waardoor wij het begrijpen dat zijn prediking door velen geliefd is en zijn nagedachtenis door menigeen in zo hoge ere wordt gehouden."

Een kritisch geluid liet ook ds. H.H. Barger (1855-1939) uit Leusden horen, die in september 1885 voor predikanten van de ring Amersfoort een referaat hield over de leer der heiligmaking van dr. Kohlbrugge (*Stemmen voor Waarheid en Vrede*, jg. 1886). De inzet van Kohlbrugges prediking is volgens Barger wel juist: onze zaligheid ligt alleen in Christus. Maar als we onderzoeken wat Kohlbrugge over de eenmaal verlost zondaar leert, dan gaan onze wegen uiteen. Doordat hij de genade eenzijdig verheft, vernedert Kohlbrugge haar en miskent hij het werk dat zij in het hart van de vernieuwde zondaar tot stand brengt. Op grond van vele citaten komt Barger tot de conclusie dat volgens Kohlbrugge de leer der heiligmaking niet als een apart leerstuk naast en na de rechtvaardiging om Christus' wil mag worden behandeld. Bij hem gaat de heiligmaking op in het geheiligd zijn. Barger meent echter dat op het geheiligd zijn nog een heiligmaking moet volgen, waarbij hij ervan uitgaat, dat onder heiligmaking een proces van steeds voortgaande reiniging en loutering moet worden verstaan; hij beroept zich onder meer op 2 Cor. 7: 1, waar in de Statenvertaling sprake is van het "voleindigen van de heiligmaking". Kohlbrugge verwerpt deze gedachtengang.⁵ Zijn leer der heiligmaking mist echter volgens Barger een bijbelse grond en wijkt af van de gereformeerde lijn. Niettemin geeft hij toe dat de prediking van Kohlbrugge haar waarde heeft en behoudt met het oog op kleingelovigen die hun twijfel niet kunnen overwinnen. Ook naar de mening van Barger is Kohlbrugge geen antinomiaan.

Lingbeeks waardering

Waardering voor Kohlbrugge toonde ds. C.A. Lingbeek⁶, predikant te Voorst, toen hij op 18 september 1907 te Leeuwarden in een vergadering van de Friese afdeling van de Confessionele Vereniging een lezing hield, getiteld "Iets over Kohlbrugge en het zogenaamde kohlbruggianisme."⁷ Lingbeek, die reeds als student met de geschriften van Kohlbrugge kennis maakte, koesterde veel achting voor hem, al behoorde hij niet tot zijn volgelingen.

Sprekend over de leer van Kohlbrugge wees Lingbeek op een opvallend verschil met de onder gereformeerden gangbare opvatting. Volgens Kohlbrugge is de mens niet *naar*, maar *in* Gods beeld geschapen. Bij Adam was het beeld Gods niet iets innerlijks in zijn wezen, maar als het ware een heilige, reine kring waarin hij was geplaatst en Gods gemeenschap kon genieten. De mens zoals hij geschapen werd, was dus niet zelf rein en rechtvaardig, maar door God in de gerechtigheid en heiligheid ingesteld, die hem bedekten en omstraalden. Hij was als het ware in een heerlijke tent gezet. De zonde is in deze opvatting niets anders dan het uitvallen uit die tent; ze laat de menselijke natuur onaangestast. Aangaande het werk der verlossing leert Kohlbrugge dat de wedergeborene het nieuwe leven niet in zichzelf bezit, dat de natuur van de vernieuwde mens niet veranderd is. Het nieuwe leven wordt er door Gods Geest opgelegd.

In tegenstelling tot de gereformeerde predikant J. van Lonkhuijzen, die in zijn proefschrift (1905) Kohlbrugge's opvatting krachtig bestreed, levert Lingbeek geen kritiek op de mening dat de mens in Gods beeld is geschapen. Wel noemt hij in zijn beoordeling van het "kohlbruggianisme" als bezwaar: een "verregaand exclusivisme": een uitsluiting van andere opvattingen. Daarbij komt dat Kohlbrugge in de wijze waarop hij zich uitdrukt, vaak afwijkt van de taal van de Heilige Schrift en van de formulieren der kerk. We moeten echter wel bedenken dat het verschil tussen hem en andere gereformeerden vaak onnodig wordt opgeklept. In de hoofdzaak, namelijk dat de zaligheid alleen uit God is door de verdienste van Jezus Christus, is Kohlbrugge het met alle gereformeerden volkomen eens. Het enige verschil is dat volgens Kohlbrugge de gelovigen op lijdelijke wijze aan het werk worden gezet, terwijl de andere gereformeerden zeggen dat de Heilige Geest de zondaar zó vernieuwt, dat deze zelf werkzaam wordt.

Sommige krasse uitspraken van Kohlbrugge kunnen gemakkelijk tot misverstand leiden, bijvoorbeeld: "onze goede werken zijn onze grootste vijanden." Kohlbrugge had echter een heel praktische opvatting over de goede werken van de christen. Zij waren voor hem niet iets apart, maar eenvoudig het beantwoorden aan een goddelijke roeping, als vrucht van het geloof. Bij een huisbezoek ontmoette Kohlbrugge eens een jonge vrouw, die aan de haard zat en toekeek op de pot die op het vuur stond. Zij was ondertussen ook ijverig aan het breien, gaf haar zuigeling de borst en vertelde aan een ander kind een bijbelse geschiedenis. "Wel, wel!", riep Kohlbrugge uit, "pap koken, kousen breien, de borst geven en onderwijl nog uit Gods

Woord vertellen, die vrouw doet meer goede werken dan ik van mijn leven aanschouwd heb, meer dan allen wier lof in de wereld wordt verkondigd."

Lingbeek wijst nadrukkelijk op de lichtzijden. De leer van Kohlbrugge is de doodsteek voor het farizeïsme in de gemeente. "Geen verdienste, genade alleen", dit staat voorop en dat niet in antinomiaanse zin. Belangrijk is verder dat de vrienden van Kohlbrugge trouw zijn aan de Hervormde Kerk: "er zit geen afgescheiden haartje in." Ook eren zij de sacramenten. En, wat het voornaamste is: Kohlbrugge heeft steeds de Christus in al zijn rijkdom en heerlijkheid aan ellendigen en nooddruftigen gepredikt.

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

- 1 Destijds sprak men nog van plaatselijke christelijke gereformeerde *gemeenten*, terwijl de landelijke kerkformatie *Christelijke Gereformeerde Kerk* heette. In 1947 is deze naam veranderd in *Christelijke Gereformeerde Kerken*, waardoor plaatselijk van een kerk kan worden gesproken.
- 2 Dr. J. van Genderen, *Kohlbrügge, zijn betekenis en zijn invloed*, Theologische Universiteit Apeldoorn, 2002, blz. 47.
- 3 Antinomianisme (of antinomisme): bestrijding en verwerping van de Wet in het leven van een christen.
- 4 De Nederlandse Hervormde Predikantenvereniging werd opgericht in 1861, maar kreeg deze naam pas in 1865. Ze werd op initiatief van ds. J.G. Verhoeff (1823-1910) gesticht uit diepe bezorgdheid over de toestand van de Hervormde Kerk. Zie: *Onbekrompen en ondubbelzinnig*, herdenkingsrede ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de vereniging, uitgesproken op 1 mei 1962 in de Domkerk te Utrecht door prof. dr. W.F. Dankbaar, 's-Gravenhage 1962, blz. 3. Over de gehouden lezingen merkt Dankbaar onder meer op: "drie maal zelfs is Kohlbrügge er binnengeleid, waarbij Noordmans eens zijn meesterschap toonde" (a.w. p. 16). Na Groenewegen (1982) en Noordmans (1925) sprak dr. G. Oorthuys in 1932 over "De leer van den ouden en den nieuwen mensch bij Kohlbrügge en bij Paulus".
- 5 In de *Hoogst belangrijke briefwisseling over de leer der heiligmaking* schrijft Kohlbrugge in zijn antwoord aan Da Costa: "Het stuk der dankbaarheid, of de leer der goede werken, en daar de heiliging onder begrepen, is wat anders, en dat is Bijbels, niet bijzonder tot verheerlijking van Christus' koninklijk ambt, na de prediking der verzoening, niet als een Wet van Mozes in andere vorm, maar als iets dat van de gelovigen gevorderd wordt tot verheerlijking van de drieënige God...".
- 6 Caspar Andries Lingbeek (1867-1939) stond van 1903 tot 1908 in Voorst. Hij werd er opgevolgd door ds. H.J. de Groot, een predikant in de lijn van Kohlbrugge. Ds. Lingbeek kreeg vooral bekendheid als voorman van de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij. In de jaren 1925-1931 en

1933-1937 vertegenwoordigde hij deze partij in de Tweede Kamer.

7 Een verslag van de lezing is te vinden in *De Gereformeerde*

Kerk, uitgegeven door het Comité ter verspreiding van de beginselen van de Confessioneele Vereeniging, 20ste jg., nrs. 991, 992, 993 (3, 10 en 17 oktober 1907).

Augustinus' evangeliën-harmonie

Vóór mij ligt – opnieuw – een boek van de kerkvader Augustinus, dat in het begin van dit jaar is uitgekomen: een Nederlandse vertaling van zijn evangeliën-harmonie *Vier evangelisten, één evangelie*, vertaald en van aantekeningen voorzien door Ton Hertogh, Sander van der Meijs en Leo Wenneker en ingeleid door Joost van Neer en Martijn Schrama O.S.A.¹

Een evangeliën-harmonie is een overzicht van leven en werk van Jezus, dat is samengesteld uit de vier evangeliën, die ons in het Nieuwe Testament zijn overgeleverd. Deze opzet komt heel duidelijk uit in de titel van de oudste evangeliën-harmonie, die bewaard gebleven is, het zgn. *Diatessaron* van de vroeg-christelijke schrijver Tatianus²: het (Griekse) woord "Diatessaron" betekent: "uit vier" (samengesteld)."

De behoefte aan het samenstellen van een evangeliën-harmonie is te verklaren uit het feit, dat men al heel vroeg in de geschiedenis van de Kerk bij het lezen van de evangeliën stuitte op tegenstrijdigheden, die de lezer voor vragen stelden. Was het de discipelen, toen zij door Jezus werden uitgezonden, nu wèl toegestaan een stok met zich mee te nemen (Marcus) of was dit niet het geval (Mattheüs en Lucas)? Heeft de verheerlijking op de berg zes dagen na de eerste lijdensaankondiging plaatsgevonden (Mattheüs en Marcus) of acht dagen (Lucas)? Is Jezus op het derde uur van de dag ('s morgens om negen uur) gekruisigd (Mattheüs, Marcus en Lucas) of op het zesde uur (Johannes)? Zulke tegenstrijdigheden vroegen om een verklaring, te meer daar zij door buitenstaanders aangegrepen konden worden om de Kerk in diskrediet te brengen. Vandaar de pogingen, die door deze en gene ondernomen werden om de verschillende gegevens zoveel mogelijk met elkaar in overeenstemming te brengen, zoals Augustinus dit heeft gedaan in het boek, dat de lezers van ons blad ditmaal wordt voorgelegd: *Vier evangelisten, één evangelie* of, zoals de titel van de oorspronkelijke, Latijnse editie luidt: *De consensu evangelistarum*, d.i.: (over) de overeenstemming tussen de evangelisten. Het was de bedoeling van Augustinus te laten zien, dat "de vier bijbelboeken beslist niet met elkaar in tegenspraak zijn" (Boek I, § 10).

Augustinus' evangeliën-harmonie bestaat uit vier *libri* ("boeken"). Het eerste boek bevat een verhandeling

over het gezag van de evangeliën als geheel en over de positie, die elk van de evangelisten afzonderlijk inneemt, gevolgd door een uiteenzetting over het doel, dat de kerkvader met het schrijven van zijn boek voor ogen stond. In de boeken 2 en 3 gaat Augustinus in op de resultaten van zijn onderzoek naar de gesignaleerde tegenstrijdigheden. Hij neemt hierbij het Evangelie naar Mattheüs als uitgangspunt en legt de andere evangeliën ernaast om zo de problemen, die hij op zijn weg tegenkomt, onder de loep te nemen. De eigenlijke opzet van het werk komt overigens pas tot zijn recht in boek 3, waarin de vier afzonderlijke beschrijvingen van Jezus' lijden, sterven en opstanding tot één geheel samengevoegd worden. In boek 4 bespreekt de schrijver een aantal teksten, die alleen in de evangeliën van Marcus, Lucas en Johannes voorkomen.

Tijdens zijn onderzoek komt Augustinus tot de conclusie, dat de 'tegenstrijdigheden', die men op het spoor gekomen is, op de keper beschouwd weinig om het lijf hebben. En dit verwondert hem niet, aangezien de evangeliën, hoewel van verschillende auteurs afkomstig, stuk voor stuk door de Heilige Geest zijn ingegeven, zoals elk Schriftwoord door God geïnspireerd is (II Timotheüs 3 : 16). De evangelisten hebben allen "uit één beker gedronken". De bewoordingen, waarvan zij zich bedienen, mogen hier en daar verschillen, de gedachtengang is dezelfde. De inspiratie, waardoor de evangelisten gedreven werden, dient men overigens niet – in de lijn van van sommige theologen uit de Vroege Kerk – zó op te vatten, als zou God bij wijze van spreken hun pen vastgehouden hebben. Nee, God heeft hun gedachten ingegeven, die zij ieder voor zich op eigen wijze mochten vertolken.

Aan het einde van zijn onderzoek komt Augustinus terug op wat hij in boek 1 over het gezag van de evangeliën als geheel en over de positie van elk van de evangelisten afzonderlijk heeft gezegd. Hij is ervan overtuigd, dat deze positie en dit gezag door zijn onderzoek bevestigd zijn.

Dat hij de door hem geboden verklaring van de verschillende problemen overigens niet verabsoluteert, blijkt duidelijk, wanneer hij zegt: "Als er een betere uitleg mogelijk is, het zij zo, als de waarachtigheid van

de evangelisten maar overeind blijft" (3,17).

Bedoeling

Is historisch-kritisch onderzoek van de Bijbel, zoals wij dit sedert de tijd van de *Verlichting* kennen, vooral in de verschillen geïnteresseerd, voor Augustinus, voor wie de Schrift als 'de erkende waarheid' gold, stond de bedoeling van de evangeliewoorden centraal. Door verschillen in de historische volgorde van de gebeurtenissen, door hiaten of toevoegingen in het verhaal komt de geloofwaardigheid van de evangelisten niet op het spel te staan. Het gaat niet in de eerste plaats om wat Jezus letterlijk gezegd heeft, maar vooral om een waarheidsgetrouwe weergave van zijn bedoeling. "Wij moeten bij de woorden van elke evangelist alleen maar kijken naar de intentie, waaraan de woorden ondergeschikt moeten zijn". Alleen "armzalige woordenzifters" denken, dat de waarheid aan punten en komma's gebonden is (2,67).

Conclusie

Augustinus heeft ons met zijn *Vier evangelisten, één evangelie* een heel leerzaam boek nagelaten. Volmon-

dig erkent hij, dat er in de evangeliën nogal wat tegenstrijdigheden voorkomen, maar afgezien van een aantal gevallen, waarin hij voor een bepaald probleem een voor ons gevoel wat al te gekunstelde "oplossing" aandraagt, gaat hij met de vragen, waarmee hij wordt geconfronteerd, op een heel ontspannen manier om, - in tegenstelling tot de vele exegeten, die door de jaren heen veelal krampachtig hebben gepoogd de stelling "De Bijbel heeft toch gelijk" met bewijzen te staven.

Het hoeft dan ook geen betoog, dat wij ook dit boek van Uitgeverij Damon hartelijk bij onze lezers aanbevelen.

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 Uitgever: Damon (Budel). ISBN: 978 94 6036 029 9. Aantal pagina's: 380. Prijs: € 44,90.
- 2 Tatianus, afkomstig uit Mesopotamië, heeft een tijdlang in Rome gewoond, waar hij een leerling van de bekende apologete Justinus Martyr werd. In het jaar 172 weer naar het oosten getrokken, werd hij de leider van een secte, die de *enkrateia*, een strenge vorm van ascese, beoefende.

Een woord van Maarten Luther

Waar is een God als de onze, die het hoogste woont en toch naar de allerlaagsten ziet, in de hemel en op de aarde? (Psalm 113: 5)

Omdat Hij de Allerhoogste is en er niets boven Hem is, kan Hij niet boven zich zien, maar ook niet naast zich. Omdat niemand Hem gelijk is, moet Hij wel naar zichzelf én onder zich zien en hoe dieper iemand onder Hem is, des te beter ziet Hij hem.

Maar de wereld en de mensenogen doen het tegenovergestelde. Die zien alleen wat boven zich is, ze willen omhoog. Wij maken dagelijks mee hoe iedereen hoger op wil, streeft naar eer, macht, rijkdom, kunde, een goed leven en naar alles wat groot en hoog is.

Zulke mensen kijkt men naar de ogen, daar loopt men mee weg en die dient men, men wil deelhebben aan die hoge eer. Het is niet voor niets dat er in de Schrift zo weinig goeds staat over koningen en vorsten.

In de diepte wil daarentegen niemand zien: daar waar armoede, schande, nood, ellende, angst heersen, daar wendt men de ogen af. Zulke mensen worden door iedereen ontlopen, men vlucht en laat ze aan hun lot over. Niemand denkt erover ze te helpen of bij

te staan en ze zo tot iets te brengen en zo moeten ze in die diepte blijven, in die verachte staat.

Er is hier onder de mensen geen schepper die uit het niets iets wil maken, hoewel Paulus toch in Romeinen 12 het 16^e vers zegt: "Lieve broeders, zint niet op hoge dingen, maar voegt u in het eenvoudige."

Daarom blijft het alleen aan God voorbehouden dat Hij in de diepte ziet, in de nood en ellende. Hij is nabij allen, die in de diepte zijn, zoals Petrus zegt (1 Petrus 5: 5): Hij weerstaat de hooggezetenen, maar de laaggezetenen geeft Hij genade.

Daaruit vloeit de liefde voort en de lof van God. Niemand kan en mag God loven voordat hij Hem liefheeft. Je kunt niemand liefhebben zonder hem heel goed en met alle overgave te kennen. Hij kan alleen gekend worden uit zijn werk zoals dat aan ons bewezen en in ons gevoeld en ervaren wordt. Maar als er dan ervaren wordt dat Hij een God is die in de diepte ziet en alleen de armen, verachten, ellendigen, verlatenen en hen die niets zijn, helpt, dan wordt Hij ons zo lief dat het hart ervan overvloedig en danst en springt van vreugde om Hem. Het is de Heilige Geest die zo'n overvloed van inzicht en liefde in één ogenblik schenkt en doet ervaren.